

Тетяна ГОЛЕМБОВСЬКА

ПРОФЕТИЧНІ МОТИВИ В «КОБЗАРІ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА «ПРАПОРАХ ДУХА» ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29)
Голембовська Т. Профетичні мотиви в «Кобзарі» Тараса Шевченка та «Прапорах духа» Олени Теліги; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті висвітлено специфіку профетичної лірики – жанру, до якого вдаються прозорливі митці, відповідаючи на потреби особистісного й національного самовизначення на життєво важливих етапах історичного буття. У світлі цієї концепції розглянуто причетність поезії Олени Теліги до профетичної традиції Т. Шевченка.

Ключові слова: профетична лірика, міленаризм, неоромантизм, інтертекстуальність, архетип, ремінісценція, хронотоп, бардівський голос.

Ступаючи на вистражданий шлях своєї героїчної одиссеї, О. Теліга, як засвідчив у мемуарній книжці «На білому коні» У. Самчук, зробила промовисте зізнання: «Ми заговорили про призначення України мовою Шевченка, і тепер я повертаюся до мого Києва» [9, с. 360]. Й хоча тут йдеться передусім про визначальну вагу Шевченкових вільнолюбних ідей у формуванні політичної самосвідомості поетеси та її ровесників – молодого покоління патріотів-революціонерів, цей образний вислів спонукає також і до роздумів про спорідненість поетичного дискурсу міжвоєнного двадцятиліття з пророчою музою Кобзаря.

Віщий характер творчості О. Теліги запримітили вже сучасники. Першим відзначив причетність «поетки вогненних меж» до Шевченкової профетичної традиції Д. Донцов: «Після Шевченка і Лесі Українки, Олена Теліга, одна з чоловічих поетів «Вісника», відновила в нашій літературі містично-воєнничий дух старого Києва. Була вона поеткою вогненних меж, на порозі нової епохи нашої цивілізації, епохи, яку вона викликала і в боротьбі за яку наложила головою» [5, с. 7]. Критик зарахував поетесу до природжених митців, обдарованих талантом ясновидіння: «Як на пророків, сходять на них – коли вони поети з Божої ласки – Дух Святий, відкриваючи їм речі, незнані не лиш звичайним смертним, а часом – перед тим – і їм самим. В шалі надхнення говорять вони про глибокі таємниці життя і смерті, і сама мова їх стає загадковою і містерійною» [5, с. 7]. Щоправда, в талановито написаному експресивному есеї критик не конкретизував характер спорідненості поезії О. Теліги з Шевченковим профетизмом.

У сучасному літературознавстві явища профетизму в літературі першої половини ХХ ст., зокрема в поезії «пражан», торкалися М. Неврлий, М. Ільницький, Т. Салига, Л. Куценко, С. Андрусів, М. Крупач, О. Астаф'єв, І. Набитович, В. Просалова, Н. Плахотник та інші. Однак зв'язок поезії О. Теліги з шевченківською традицією зали-

шається нез'ясованим. Частково це можна пояснити тим, що в О. Теліги, на відміну від інших «пражан», майже відсутні явні алюзії, фразеологічні запозичення чи ритмічні ремінісценції, які б недвозначно сигналізували причетність до Шевченкової традиції. Таким чином, залишається нез'ясованою низка важливих питань: в якій мірі можна говорити про Шевченкову пророчу музу як творчий чинник антиципаційної поезії О. Теліги; які погляди, цінності, форми провіденційного досвіду успадкувала поетеса від свого великого попередника і в якому напрямі трансформувала їх у власній світоглядній системі; наскільки самобутньою постає Теліжина манера візіонерського висловлювання на тлі шевченківської традиції в контексті тогочасної поезії? Відповіді на ці питання важливі для уточнення еволюційного розвитку української поезії ХІХ–ХХ ст.

Виходимо з переконання, що не варто шукати дослівних збігів у тих оригінальних літературних феноменах, котрі належать до віддалених історичних епох. Як відомо, сама О. Теліга протиставила енергійний стиль власної епохи стильовій манері ХІХ століття, вдавшись до опозиції «експресивність – урівноваженість»: «Наша неспокійна бурхлива доба повинна була створити свій стиль, не подібний до стилю минулого століття, відмінний від нього в усьому <...>. Є в стилі нашого життя і нашого мистецтва щось від буряної ночі, з диким гуркотом грому, з блискавицями, що нагло освітлюють все довкола, ясніше, як день, як сірий день стилю минулого віку, коли крізь павутиння туману тяжко було доглянути сонце, що так відчувається за темрявою сьогоднішньої ночі» [9, с. 88]. До речі, генеалогію цього новітнього експресивної стильової манери О. Теліга пов'язала з «Шевченківським мечем» [9, с. 122–123], якого, за словами поетеси, підхопили І. Франко та Леся Українка, а в ХХ столітті – Є. Маланюк та інші вісниківці. Наскрізу в нашій літературі традицію «мови Шевченка» вона високо підносила понад приземленими діалектами народницького сентименталізму, позитивістично-

го культурництва, безідейного еротизму, соц-реалістичного партацтва.

Незмінне Теліжине ототожнення власного стилю з «вогненним Шевченковим словом» [9, с. 94] зобов'язує дослідника не обмежуватися вибируванням окремих текстуальних збігів, які за-свідчуватимуть хіба що залежність від традиції, а натомість здійснити інтертекстуальні студії над перегуком у творчості обох митців оригінальних образних концептів, котрі, хоча й належать до стилістично розбіжних манер, здатні до змістовно-го інтертекстуального перегуку. За словами Р. Барта, «текст треба розглядати не як завершенний, закритий продукт, а як прогрес продукування, «підключений» до інших текстів, інших кодів (це і є *інтертекстуальність*), і за допомогою цього артикулюється в суспільстві та історії не способами визначення, а цитування» [1, с. 497]. Якщо ж «підключити» поезію О. Теліги до «мови Шевченка», її тексти відкривають глибші і стійкіші зв'язки, аніж самі лишень формальні запозичення. «Цитування» Шевченкової поезії в Теліжиній ліриці спостерігаємо не так на стилістичному, як на кодовому, тематичному і концептуальному, рівні. Зокрема, обох митців поєднує проникливий профетизм – екстатичне мовлення про майбутнє, поетична візія очікуваної прийдешності.

Профетичний (від гр. *proheteia* – пророцтво) дискурс дослідники визначають як сукупність текстів (повідомлень), які стосуються майбутнього і містять зразки поведінки, що мали б сформувати в адресата певні стереотипи, уявлення про його долю, ідеали, утвердження у вірі, потребу каяття тощо [Див.: 12]. Історія зберегла віщі тексти чи перекази про віщування видатних пророків, серед яких Кассандра, Тіресій, Ісайя, Єремія, Іван Хреститель, автор «Об'явлень» Іван Богослов, Мухаммед. У художній літературі профетизм проявляється в переламні історичні моменти, сповнені суспільного напруження і очікування змін, коли митці проймаються відчуттям відповідальності за націю і дальшу її історичну долю. Серед відомих авторів пророчої поезії – Мільтон, Блейк, Гельдерлін, Шевченко, Вітмен, Еліот, Стус.

У літературознавстві активно обговорюється традиція біблійного пророцтва в середньовічному й ренесансному письменстві (А. Гешель, М.Г. Абрамс, Р. Алтер, Г. Фіш, Дж. Л. Кугель), її модифікації і доповнення новими віщими мотивами у XIX–XX ст. (Е.В. Девід, М. Гамбургер, Ч. Рассел, П. Парріндер, Т. Трігільо, Н. Гальперн). Так, скажімо, різні аспекти профетичної традиції у творчості Т. Шевченка висвітлювали О. Прицак, І. Дзюба, М. Шеррер, Ж. Люсіані, Ю. Барабаш, В. Мокрій, Г. Грабович, О. Забужко, Є. Нахлік, О. Слоньовська, П. Михед, Ю. Горова (Вавжинська).

Над герменевтичними і феноменологічними аспектами релігійного і літературного профетизму розмірковували Дж. Сантаяна, Н. Бердяєв, В. Беньямін, К. Ясперс, М. Бланшо, П. Рікер. Ге-

неологічні лінії і поетикальні риси цього явища висвітлювали Н.К. Чедвік, З. Стефановська, П. Бенішу, Дж. Гартман, Я. Балфур, українські дослідниці О. Черхава та Н. Плахотник. Окрім провіденційної спрямованості в майбутнє, до най-важливіших ознак профетичного дискурсу вчені зараховують візіонерський характер, містичне забарвлення, екстатичний тон, амбівалентність сакрального та профанного, високу символічну навантаженість, фасцинативність (тобто здатність тексту привертати увагу сприймача і викликати емоційне збудження).

Лірична експресія є природною сферою для виразу віщих прозрінь. Порівняно з міфом (священна оповідь, яку автор успадковує від колективу), утопією (опис уявного ідеального суспільства), науковою фантастикою (розповідь про вигадані природничо-наукові відкриття), передбаченням (прогноз подій, здійснений на основі певного досвіду) або ж найбільш притаманним для поезії мріянням (суб'єктивне переживання бажаного майбутнього), профетична лірика має характер спонтанного схвильованого монологічного викладу видінь майбутнього, отриманих як одкровення від незримо присутньої, недоступної для безпосереднього спілкування особи – вищої духовної інстанції, яка перебуває понад комунікативною ситуацією (Бог, ангел, муза, доля тощо). Ясна річ, ці розмежування умовні, адже профетична лірика може бути забарвлена елементами міфологічними, утопічними, фантастичними, прогностичними чи мрійливими.

Відповідності між образними сюжетами профетичного тексту, з одного боку, і пізнішими подіями в особистій біографії його автора та суспільній історії, з другого боку, легко піддаються трактуванню як поетичні одкровення, які справдилися з дивовижною точністю. Такі повторювані життєві й історичні ситуації література віддавна освоїла, перетворивши їх на легко впізнавані профетичні топоси, як-от, скажімо, передбачення розлуки з дорогою людиною чи батьківщиною, здогади про втрату свободи, загибель і посмертну славу, далекоглядне передчуття війни чи революції тощо.

У біографіях та світоглядах Шевченка і Теліги знаходимо чимало спільних моментів, які спричинилися до інтертекстуальних перегуків і зближень у їхній візіонерській творчості. Звернімо увагу: обоє митців були політичними вигнанцями, які на чужині марили про повернення в Батьківщину та снували мрії про її звільнення від колоніальної залежності. Зрозуміло, що ці психо-ідеологічні настрої не могли не трансформуватися в літературні мотиви пристрасного очікування бажаного майбутнього, його образного прозирання і духовного переживання. Разуче правдоподібні видіння прийдешності «підключають» Теліжину поезію до Шевченкового інтертексту.

Звичайно, в сюжетах ліричних віщувальних обох митців є чимало особливостей, зумовлених

конфігураціями життєвого шляху обох митців і національного буття на різних етапах історичного розвитку. У циклі «В казематі» та інших своїх творах Шевченко прозорливо передбачив такі перипетії майбутньої своєї долі, як жорстоке покарання за вільнодумство, поневіряння на чужині, смерть далеко від рідного краю і пам'ять у серцях нащадків. Зокрема, умиротворене передчуття смертної години поет занотував за півтора тижні до фатального дня в останньому своєму вірші «Чи не покинуть нам, небого...». А О. Теліга у своїй ліриці виразила напружене очікування буремних змін, які мав принести початок війни, що насувалася («...Може, завтра вже нас відкличе / Канонада грізного грому!» – «Чоловікові» [9, с. 23]). Поеета в деталях прозріла своє повернення до Києва («Поворот») і звияжну загибель, виблагавши в Господа «...найбільший дар: / гарячу смерть – не зимне умирання» [9, с. 26] («Лист»).

Автобіографічні прогнози Т. Шевченко й О. Теліга влітають у канву історичних віщувальних неординарним способом. Шевченків ліричний герой бачить себе лише в передісторії майбутньої визвольної боротьби – здобуття свободи має відбутися вже по його відході на вічний спочинок («поховайте та вставайте...»). Натомість лірична героїня Олени Теліги не лише відчуває наближення глобальних змін уже в найближчому «завтра», а й готується взяти в них безпосередню участь: як тільки спокійний плин політичного життя зміниться виром політичних подій, вона з друзями приступить до виконання життєвого свого призначення – повернеться в Батьківщину для боротьби за її визволення.

Телеологічні візії Кобзаря передбачають два послідовні етапи справдження наперед визначеної кінцевої мети – Господом призначеної долі людства: катастрофічний (апокаліптичний) і духово-еволюційний (євангелійний). Апокаліптичні видіння попереджують суспільство про кару Господню за деспотичний гніт, блюзнірство, зраду та інші провини багатьох поколінь («Холодний Яр», «Стоїть в селі Суботові...», «І Архімед, і Галілей...», «Осії глава XIV»). Пробудження з історичного сну рідної країни («Погибнеш, згинеш, Україно, / Не стане знаку на землі» [13, т.2, с. 332]) й усього світу («...сонце стане / І осквернену землю спалить» – [13, т. 2, с. 363]) у страшному полум'ї кінецьсвітньої катастрофи приведе до очищення та євангелійної переміни світу:

Встане правда! встане воля!

І Тобі одному

Помоляться всі язики

Вовіки і віки [13, т. 1, с. 344] («Кавказ»).

Як не дивно, в О. Теліги, котра була очевидцем Голодомору 1932–1933 років і масових сталінських репресій, відсутні апокаліптичні мотиви. Її поезія випромінює екзистенціальну філософію «трагічного оптимізму», поєднуючи аполлонівський та діонісійський елементи в

єдиному неспокійно-радісному передчутті грізної доби.

За ілюстрацію зазначених профетичних особливостей може правити зіставлення поезій «Ісаїя. Глава 35» Т. Шевченка та «Поворот» О. Теліги. В обох творах лірична експресія розгортається в майбутньому граматичному часі, а зображений час ділиться на «до» і «після» очікуваного моменту епохальних змін. Для обох творів характерне прозирання у той день, коли справдяться найзаповітніші мрії. Обидві поезії малюють профетичні видіння бажаної прийдешності засобами словесно-образного ілюзіонізму, стираючи межу між реальним та омріяним зображеним світом.

Важливим є перегук у цих творах архетипно-міфологічних образів, які дають змогу конструювати майбутнє. У Шевченка, за Г. Грабовичем [2, с. 143–168], йдеться про часові рамки міленарного міфу: передбачене майбутнє розташоване в невизначеному й віддаленому часовому горизонті («Гойді, як, Господи, святая / На землю правда прилетить...») [13, т. 2, с. 283]), овіяне містичним, ореолом, має енігматичний, тобто утаємничений, характер і стане відоме й доступне лишень для обраних – громади нездолених праведних людей. У день визволення, згідно з Господньою волею, на лоні оновленої природи відбудеться народження ідеального суспільства – вільного й рівного, смиренного і щасливого, до якого не матимуть доступу владарі, що кривдили людей.

А для О. Теліги притаманне упевнене відчуття близькості епохальних змін: «Це буде так: в осінній день прозорий / Перейдемо ми на свої дороги» [9, с. 17]. Омріяне «завтра» розгорнуто в докладну картину повернення до української Ітаки «осіннього дня прозорого», замальовану за допомогою пластичних зорових, дотикових, звукових та оригінальних емоційно-метафоричних образів, що виражають особистісне переживання кожної миті очікуваного дня: «буде сонцем кожний кущ і камінь», «хвилини гострі і щасливі», «повітря, тепле та іскристе» [9, с. 17].

На думку Н. Фрая, одним із центральних архетипних сюжетів, які постійно відтворює література, є міф про мандри героя у пошуках пригод, пов'язаний із мрією про золотий вік. Цю сюжетну схему інтенсивно розробляли «пражани», оскільки вона для них була «індивідуально пережитою і тому особливо хвилюючою» [10, с. 24]. Тема мандрів до заповітної мети наявна в обох творах. У поезії «Ісаїя. Глава 35» мотив дороги має фіналістичний характер: символічні «шляхи святії» провадять праведників до «веселих сел», де й закінчуються в цих осідках свободи і загального щастя. У «Повороті» О. Теліги повернення в Батьківщину, принесе не лише радість, а й біль, бо відкриє глибокі «межі» непорозуміння та упередженості, які пролягли між співвітчизниками, й тому лірична героїня, діставшись мети, готова далі продовжувати

нелегкий шлях: «Зберемось відразу, / Щоб далі йти – дорогою одною» [9, с. 17]. І провадитиме ця спільна дорога до єдності: «межі» відчуження, які виникли між патріотами-вигнанцями і поневоленими співвітчизниками, лірична героїня О. Теліги, затамувавши гіркі відчуття образи і смутку, збиралася подолати «вогнем любові», щоби «злитись знову зі своїм народом».

Архетипно-міфологічні образи О. Теліги часто бувають віддаленими ремінісценціями до Шевченка – як гармонійними, так і контрастними. Як відомо, з архетипом Матері Шевченко пов'язав міленарні уявлення про «золотий вік» всього людства («І Архімед, і Галілей»), надії на відродження України («Розрита могила») і згадки про хвилини звичайного людського щастя («Садок вишневий...»).

О. Теліга усвідомлювала зміни, які сталися в підневільній радянській дійсності. З болючим Шевченковим «На нашій – не своїй землі» («Мені однаково», Т. 2, с. 17) перегукується мимовільна її скарга на духовно скалічену батьківщину: «над рідним, тим же самим полем / Зависне інша, незнайома пісня» [9, с. 17]. На відміну від Шевченкових матерів, котрі в вишневому садку «вечерять ждуть» [13, т. 2, с. 18], в Теліжиній поезії вже «до старої вишні / Не вийде мати радісно напроти...» [9, с. 17].

Має рацію дослідниця творчої спадщини поетеси Н. Миронець – вірш «Поворот» «з'явився від загостреного відчуття бездомності та бажання повернутися на рідну землю, яке завжди жило в душах емігрантів» [6, с. 325]. О. Жданович у біографічному нарисі «На зов Києва» (1947) відзначив вражаючу точність поетичних передбачень Олени Теліги. Збігся навіть час повернення («Це буде так: в осінній день прозорий / Перейдемо ми на свої дороги...»): «І дійсно, це був прозорий день 22 жовтня 1941 року, коли Олена Теліга по довгих роках розлуки знову в'їздила до свого Києва. Дерева київських парків і вулиць стояли в золоті та пурпурі. Передвечірнє сонце золотило верхи церков, з яких вже давно наїзник поздирав золото. Довголітня мрія ставала дійсністю» [9, с. 191]. Здійснилося й передчуття відчуження, яке проклало межі між країнами: «Дійсність була зовсім нова, зумовлена двадцятилітньою советською окупацією... Ворожа кислота повиїдала глибокі рани в народному організмі» [9, с. 191, 192]. Однак Олена Теліга, як і ліричне її alter ego, включилася в боротьбу, і її не зупинила навіть загроза смерті.

Якою є специфіка хронотопу у профетичній ліриці? Як правило, пророче «я» долає конкретний простір і час, спрямовуючи свій погляд удалечинь і вгору, прагнучи вольового прозирання за обрії сучасності в незнане майбутнє. У Шевченка просторовий образ прийдешності описаний засобами біблійної образності (лише іноді маємо згадки про Дніпро та Україну), завдяки чому він набуває універсального характеру, тоді як образний анту-

раж пророчих видінь О. Теліги походить із неспокійного ХХ століття. Скажімо, грань, край, межу очікуваного моменту епохальних змін вона окреслює в мілітарній образній площині – як початок ймовірної війни: «швидко прийде день і у завісі димній / Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць» [9, с. 20] («Мужчинам»); «Може, завтра вже нас відкличе / Канонада грізного грому!» [9, с. 23] («Чоловікові»); «простори проріже перша сурма», «задимлений, чорний морок», «залізний свист» [9, с. 22] («Вечірня пісня»). Згідно з неоромантичною поетикою, провісними знаками майбутніх зрушень часто бувають природні символи: раптова буря («по спеці гряне жданий грім / І з хмар сковзне – багнетом – блискавиця» [9, с. 48], водоспад, у якому несамовито завирують дотепер «застиглі і покірні води» [9, с. 11]). Панівними є мотиви збурення спокою, прорив закритості, долання меж: «Заметемо вогнем любови межі, / Перейдемо убрид бурхливій воді...» [9, с. 17] («Поворот»), «Рудим конем летить за небосхил / Моя душа в червоній амазонці» [9, с. 26] («Лист»), «Ах, як я хочу віднайти вікно / У сірім мурі одностайних рухів!» [9, с. 45] («Махнуть рукою!...»).

Для героїні О. Теліги притаманне гостре відчуття близькості епохальних змін у житті особистому й національному: «Ми весь час стоїмо на грані / Невідомих шляхів майбутніх» [9, с. 23] («Чоловікові»), «життя кружляє на вузькій межі / Нових поривів, таємничих кличів» [9, с. 26] («Лист»). А в поезії «Неповторне свято» час сповнення життєвого призначення означено низкою різнорідних співвідносних образів: це й пора жнив, коли «достигне жито, / І доп'яніють обважнілі грона»; і «ще незнаний, ще непережитий, / Єдиний день», що коронує ліричну героїню подією екзистенційної ваги; і наповнення щільників душі медом і полином; і дотик шаги до серця, і момент сходження на «найвищий шпиль», за яким почнеться «початок до спаду» [9, с. 28]. Тривожні мілітарні образи «дотик смерті», «нехибна шпада», вплетені в цей ряд, спрямовують на витлумачення «найвищого шпилю» як героїчного чину всього життя. Таку ж семантику має мотив сходження на кам'янистий верх у «Лісті»:

*Коли ж зійду на каменистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі —
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі* [9, с. 26].

Ознакою профетичного дискурсу для О. Черхавої є поява у структурі комунікативної моделі посередника, через якого (чи голосом якого) промовляє первинний адресант – надприродна сила [Див.: 12]. Посередництво поета, устами котрого звертається до сучасників Бог, муза, доля, чи взагалі «хтось незнаний», як у «Подорожньому» О. Теліги, або ж «незнане щось», як у її «Житті», можна охарактеризувати як транслювання ліричним «я» підсвідомо відчуженого колективного досвіду. Зрозуміло, що в поетів різних історич-

них епох Шевченка й Теліги відрізняються не лише трансльований колективний досвід, який стосується передбаченого майбутнього, а й образ самого посередника – пророчого «я».

Р. Гальперн запропонував розрізнати пророчий, містичний, візіонерський і бардівський голоси у профетичній поезії, обравши за критерій відношення митця до буденщини. Поети-пророки відчувають загрозу від буднів, і все ж потребують спілкування з ними, бо їхнє поетичне мовлення є пристрасним покликком до сучасності, хоча й без належної відповіді. Натомість поети-містики не відчувають потреби в повсякденні, але й не перебувають в опозиції до нього, оскільки використовують його для творення метафор, поглиблюючи відчуття містичності реальної дійсності. Візіонерська поезія отримує одкровення (revelation) у спілкуванні зі щоденним світом, навіюючи таке ж містичне бачення читачеві. На протигагу поетам-пророкам, котрі не розуміють і не чують жодної іншої мови, окрім власної, бардівська поезія свідомо звертається до своїх прихильників і послідовників, що стоять між нею і дійсністю, яку вона прагне змінити [15, с. 6-12].

Впадає в око, що володіючи всією гамою «голосів», Шевченкова поезія тяжіє до осамотілого полюсу пророчої поезії, а Теліжина – до залюдненого бардівського. «Був справжнім волхвом, що будив мертвих, що кликав їх бути готовими – з хрестом і мечем – стрінуги страшну добу страждання і воскресення. Був голосом вопіючого в пустині», – писав Д. Донцов про Т. Шевченка [4, с. 23]. Пророче «я» у «Кобзарі» більш чи менш дистанціюється від свого адресата, звертаючись до нього, як правило, у формі ліричного «ви» («ти»): чи то будуть нерозумні співвітчизники («І мертвим, і живим...»), чи брехливі імперські історики-«розбойники неситі» («Холодний Яр»), чи вся багатостраждальна Україна («Осія. Глава XIV»).

Натомість ліричне «я» Олени Теліги – це не голос волаючого в пустелі. Обдарована небуденним даром проникливого просвітлення, її лірична героїня промовляє до тямущої аудиторії однодумців, надихаючи їх візіями близького вже майбутнього. На рівні наративному ліричне «я» О. Теліги на відміну від Шевченкового ліричного оповідача, є не лише оповідачем, а й персонажем своїх оповідей – героїня братиме особисту діяльну участь в оновленні життя. Емоційна дистанція не відділяє бардівське «я» О. Теліги від його адресатів, тому часто в її творах звучить ліричне «ми» – колективний голос рішуче налаштованої спільноти молодих патріотів, які прагнуть здійснення величної мрії.

Коли появляються пророчі візії? У незвичному стані п'яної туги посеред ночі ліричне «я» О. Теліги відчуває «таємний клич», що приходить здалека, немов лист «без підпису й адреси» [9, с. 26], і це незрозуміле повідомлення пориває душу геть від звичної дійсності до омріяного обрину

(«Лист»). Скоряючись цьому поклику, ліричне «я» Олени Теліги ігнорує щоденну суєтність, цілком покладаючись на неясні, але вельми хвилюючі свої передчуття, які ведуть її крізь будні до мети:

Та я минала всі вогні,

Як світло не своєї брами,

Бо чула: жданий довгі дні —

Вже йде з безсмертними дарами [9, с. 27] («Безсмертне»).

Поетеса віддає перевагу образам з побутово-психологічної сфери і справляє сильне естетичне враження, контрастно зіштовхуючи зовнішній план сірої буденщини і внутрішню, психологічну та світоглядну позицію візіонера-нонконформіста. Ця героїчна життєва позиція – це, за окресленням Д. Донцова, «трагічний оптимізм, – особлива філософія життя. Тільки вона дає відвагу жити і вмирати. Тільки в ній – дійсно краса. Знаходимо її в Т. Шевченка і в Л. Українки» [3, с. 279].

І справді, як Шевченків ліричний герой благає Бога дарувати неспокійну повнокровну долю («...дай жити, серцем жити / І людей любити, / А коли ні... то проклинай / І світ запалити!» [13, т. 1, с. 367]), так і лірична героїня О. Теліги плакає мрію: «Щоб Бог зіслав мені найбільший дар: / Гарячу смерть — не зимне умирання» [9, с. 46]. Вона – юна людина, котру вабить не затишок родинного дому, а «далекий шлях – тривожний і стрімкий»; для неї «...життя – це обрії далекі, / Це літаків непогамовний клекіт, / І у руках скажених скоростріл» [9, с. 46] («Напередодні»). Її пісні – це поезія «радісного змагу», «героїчного сміху» [9, с. 96, 99], яка зображує боротьбу не як самопожертву, а як сенс всього життя, адже, як казали в античні часи, «dulce et decorum est propatria mori» (солодко й почесно вмерти за батьківщину):

І коли закрутить непогода

І мене підхопить, мов піщину,

Хай несуть мене бурхливі води

Від пориву до самого чину! [9, с. 11]

(«Пломінний день»).

Значно відмінним є й самозображення пророчої уяви в обох письменників. У Шевченка віще «я» постає в образі поета-медіатора, що обдарований харизмою виняткового історіософського бачення внутрішнім своїм зором героїчної минувшими, безпросвітної сучасності і загрозливого майбуття («Тільки я, мов окаянний, / І день і ніч плачу / На розпутьях велелюдних...» [13, т. 1, с. 348] – «І мертвим, і живим...»). Незвизаного сучасниками богонатхненного пророка Шевченко протиставляє цареві, яким Всевишній покарав підступних людей за зневагу «Господньої святої слави» [13, т. 2, с. 109] («Пророк»). Поет-пророк промовляє до народу від імені Бога та звертається до Бога від імені його людей з благаннями, доріканнями, спонуканнями. «Промовиста особливість цієї історіософської візії – постійна присутність Бога, очікування його втручання, яке виправить історію, приведе її у відповідність зі

“святою правдою”, без якої поет не мислив людського існування. На цьому ґрунті виникає в Шевченка своєрідний драматичний діалог із Богом, проінятий напругою й експресією, що раз-у-раз переходить у палкі благання, розпачливі ламентатції, невтримні докори й навіть погрози» [8, № 2, с. 5. Див. також: 7].

Для Шевченка характерний романтичний культ поетичного слова, відчуття святості поетичного свого покликання, усвідомлення поезії як мови небуденної, сакральної («...Знаць, од Бога / І голос той, і ті слова / Ідуть меж люди!..» [13, т. 2, с.95]. В О. Теліги ж слово – інструмент виконання священного призначення – вже не діє безвідмовно: «Хоч людей довкола так багато, / Та ніхто з них кроку не зупинить, / Якщо кинути в рухливий натовп / Найгостріше слово – Україна» [9, с. 11], «Не зірвуться слова, гартовані, як криця, / І у руці перо не зміниться на спис» [9, с. 20]. Залишається надія на чин: «Не треба слів! Хай буде тільки діло!» [9, с. 21].

Ознакою мовця-пророка є не лише правдомовна і саможертвна позиція, а й запальний стиль його мовлення. Леся Українка у статті «Утопія в белетристиці» (1906) відзначила такі риси «огнистої лірики» пророчого мовлення, як відверта пристрасність і полемічність замість епічно-спокійного об’єктивного тону; нагромадження образів, порівнянь, риторичних фігур (докорів, погроз, обіцянок); «кожний образ, кожна імперативна фраза повторюються двічі, різними, але синонімічними виразами рівної сили і через те силоміць западають в пам’ять і заглушають голос критики в думці читача» [11, с. 160]. Відверту тенденційну апелятивність підкреслив і сучасний дослідник романтичного профетизму Я. Балфур: «Пророцтво є радше покликом і вимогою, аніж просто передбаченням, відозвою до теперішнього, яке не є теперішнім» [14, с.18].

Така сугестивна техніка ампліфікаційного нагромадження образів, повторів і риторичних фігур з виразною апелятивною функцією характерна для віщих віршів і Шевченка, і Теліги: «Погибнеш, згинеш, Україно... / За що тебе Господь кара, / Карає тяжко? / ...Скажи, що правда живе, / Натхне, накличе, нажене / Не ветхе[є], не древле слово / Розтленнос, а слово нове... [13, т. 2, с.332–333] («Осія. Глава XIV» Т. Шевченка); Усе – лише не це! Не ці спокійні дні... / Хай ріже час лице – добром і злом! / Хай палять серце найдрібніші ранки! / ...Ти в тінь не йди. Тривай в пекучий грі. / В сліпуче сяйво не лякайся дивиться – / Лише по спеці гряде жданий грім / Із хмар скзовзне – багнетом – блискавиця [9, с. 48] («Усе – лише не це!..» О.Теліги).

Як і в Т. Шевченка, наскрізним мотивом у ліриці О. Теліги є безумовна віра в Боже Провидіння як джерело віщих знань та упевненість у всесиллі Господньої волі: «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив» [9, с. 21]; «Він ще незнаний, ще непережитий, / Єдиний день – мого життя корона» [9, с. 28]; «Хтось незнаний нам шлях призначив / І

покинуть його не можна» [9, с. 31]; «Незнаний нам початок і кінець, / Не розуміємо тасмну міру, / Коли життя сплітає у вінець / В незнаній черзі віру і зневіру» [9, с. 52]; «Залізну силу, що не має меж, / Дихання Бога в сльози перетопить / І скрутить бич безжалісних пожеж / З маленьких іскор, схованих у попіл» [9, с. 52].

Закорінена в біблійній профетичній традиції, яка кидала рішучий виклик владі, пророча уява автора поетичних переспівів пророків Давида, Осії та Ісайї шукала опертя в українській романтичній історіографії, критично переоцінюючи героїчні й ганебні її сторінки. Натомість у Теліжиній поезії впадає в очі майже повна відсутність історичної й біблійної тематики та відповідної образної символіки. Така особливість, на перший погляд, віддаляє її від шевченківської традиції, принаймні, звучить різким дисонансом на тлі творчості «пражан», котрі свідомо розвивали історіософську й метафізичну лірику.

Зрозуміло, що культурно-історична відстань між романтизмом і неоромантизмом не могла не датися взнаки: в часи Олени Теліги не залишилися незмінними ані «мова Шевченка», ані уявлення про призначення України. Покоління Олени Теліги через сто років після появи віщих рядків «Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..» переклало їх з мови поезії мовою політики і перевело в план збройних змагань за утвердження унікальності національного “я” та його рівноправного становища в хорі інших націй.

У якому ж сенсі можна вважати О. Телігу виконавцем апостольського проекту Т. Шевченка? Очевидно, концептуальний зв’язок поетеси з великим попередником полягав у розвитку Шевченкових націєтворчих принципів енергійною, поривчастою мовою поезії міжвоєнного двадцятиліття.

Замість протиставлення сакрального майбутнього і профанного теперішнього неоромантик Олена Теліга перейняла від романтика Шевченка опозицію духовного неспокою і врівноваженої буденщини. Її профетичні візії зійшлися з Шевченковими на ґрунті активістського трактування етичних принципів, неприйняття рабського самоприниження, німої покори, гнітючої національної неповноцінності. Відштовхуючись від Шевченкового універсалізму, О. Теліга звузила поле зору до долі рідної країни, відмовилася від сакралізації образів Батьківщини та її воїна-захисника, зображуючи натомість звичайних сучасників з небуденним настроєм духу, вольовими зусиллями і могутньою силою любові.

Таким чином, профетичну лірику треба розглядати як адекватну відповідь прозірливих і проникливих митців на потреби особистісного й національного самовизначення на кожному життєво важливому етапі історичного буття.

Література

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець : Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Григорій Грабович. – К. : Критика, 1998. – 206 с.
3. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Дмитро Донцов. – Торонто, 1958. – 295 с.
4. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря : Містика лицарства запорозького / Д. Донцов. – Торонто : Гомін України, 1961. – 231 с.
5. Донцов Д. Поетка вогненних меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто: Коштом Олекси Тяжкого, 1953. – 96 с.
6. Миронець Н. «І злитись знову зі своїм народом»: Олена Теліга. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / Н. Миронець. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С. 323–418.
7. Михед П. Слово художнє, слово сакральне... : Збірник статей / Павло Михед. – Ніжин : ТОВ «Видавництво “Аспект-Поліграф”», 2007. – 172 с.
8. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка / Дмитро Наливайко // 2007. – № 1. – С. 27–36; № 2. – С. 3–16.
9. Олена Теліга. Збірник / Ред. і примітки О. Жданович. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 474 с.
10. Просалова В. Архетипні образи в художньому світі «пражан» / Віра Просалова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 23. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2008. – С. 20–37.
11. Українка Леся. Утопія в белетристиці // Леся Українка. Зібрання тв. : У 12 тт. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 155–198.
12. Черхава О. Типологія профетичних мовленнєвих жанрів / Олеся Черхава // Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови». – Вип. 16. – 2009. – С. 170–176.
13. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. — 784 с.; Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 784 с.
14. Balfour I. The Rhetoric of Romantic Prophecy / Ian Balfour. – Stanford: Stanford University Press, 2002. – 346 p.
15. Halpern N. Everyday and prophetic: the poetry of Lowell, Ammons, Merrill, and Rich / Nick Halpern. – Madison : University of Wisconsin Press, 2003 – 293 p.

Тетяна Голембовская

**ПРОФЕТИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В «КОБЗАРЕ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
И «ФЛАГАХ ДУХА» ОЛЕНЫ ТЕЛИГИ**

Аннотация. В статье освещена специфика профетического лирики – жанра, к которому прибегают прозорливые художники, отвечая на потребности личностного и национального самоопределения на жизненно важных этапах исторического бытия. В свете этой концепции рассмотрена причастность поэзии Елены Телиги к профетической традиции Т. Шевченко.

Ключевые слова: профетическая лирика, миллениаризм, неоромантизм, интертекстуальность, архетип, реминисценция, хронотоп, бардовский голос.

Tet'ana Holembovs'ka

**PROPHETIC MOTIFS OF «KOBZAR» TARAS SHEVCHENKO AND
«FLAGS SPIRIT» OLENA TELIHA**

Summary. The article highlights the specifics prophetic poetry – that genre to which resort penetrating artists in responding to the needs of personal and national self-determination in the vital stages of historical existence. As far as this concept is concerned, the involvement of poetry of Olena Teliha to Shevchenko's prophetic tradition is considered.

Key words: prophetic lyrics, millenarianism, neoromanticism, intertextuality, archetype, reminiscence, chronotope, bardic voice.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013 р.

Голембовська Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, ст.викладач кафедри української літератури УжНУ.